

נתן עק

תמיהות, דרשות והשערות על המושגים „קידוש השם” ו„קידוש החיים”

הביטוי „קידוש החיים” (שאיננו זהה עם „קדושת החיים”!), שנתחדש בימי השואה, הועמד לעומת המונח הנושן והמפורסם „קידוש השם” — על-ידי כמה וכמה מחברים, כשהם תולים בו תלייתלים של דרשות וסברות. לראשונה הבאתי אני את הביטוי הזה בשם אומרו, הרב יצחק ניסנבוים ז”ל, בפרק זכרונות בשם „חללי המלחמה היהודית”, שפירסמתי בשבועון הפאריסאי אונדזער וואָרט מן ה-19 באפריל 1945, ואחרי-כן בהרצאה על חוויותי בגיטו וארשה, שהשמעתיה ביולי 1945, לפני קהל של סופרים ועסקני ציבור בניו-יורק. בין שומעי ההרצאה נכח גם איש מערכת הדואר הניו-יורקי, והוא פירסם בעיתונו (בחוברת מן ה-27 ביולי 1945) קיצור מדברי — מתוך רשימותיו ומזכרונות, לפי בחירתו ובלשונו. קיצור זה הוכנס אל ספרי התועים בדרכי המוות¹ וניתנה לו כותרת „המאבק התרבותי בגיטו וארשה”; עליו מסתמכים וממנו מצטטים רוב המחברים הדורשים את הביטוי „קדושת החיים”. לדאבוני, לא הועברו משום-מה אל ספרי הערות הפתיחה של איש-הדואר, שבהן הוא הסביר, שזהו דו”ח על הרצאתי, אשר בה נמסרו פרטים רבים על מלחמתו של גיטו וארשה לרוחו ולתרבותו, תמונות חיים ודמויות אדם יקרות”. אילו הועברו הערות אלו אל ספרי היו מן-הסתם המחברים זהירים יותר ולא היו מקבלים כל מלה ומלה כחלק מדברי העדות שלי. אלא בהתעורר בהם תמיהת-מה, היו אולי פונים אלי כדי לברר את הצריך בירור. הנה דוגמה. בדו”ח הנ”ל נאמר:

עניין להרצאות ולשיחות היה רווח בפי יושבי הגיטו והוא המושג של קידוש-השם. — — — אז נזרקה לחלל הגיטו אמרתו השנונה של הרב יצחק ניסנבוים „זוהי שעה של קידוש-החיים ולא של קידוש-השם במוות”. לפני דרשו איבים את הנשמה, והיהודי הקריב את גופו על

קידוש-השם; עתה דורש הצורר את הגוף היהודי וחובה על היהודי להגן עליו. ואמנם צץ ועלה אז חפץ חיים עז, וכו'.

את השורות האלו מצטט מספרי מר י. גוטמן במסתו „קידוש השם וקידוש החיים“, שנתפרסמה בילקוט מורשת, חוברת כ"ד, והוא מוסיף:

למרות העובדה, שלפי עק „האמרה השנונה“ של הרב ניסנבוים „נזרקה לחלל הגיטו“, הרי לא ניתן למצוא אותה כלשונה במקורות המרובים שגותרו לנו מאז.

והוא מונה שורה של מקורות, שבהם ביקש ולא מצא את האמרה כלשונה. המליצה „נזרקה אל חלל הגיטו“ הטעתה אותו, וחבל שהוא ייחס אותה מליצה לי וניסה לפרש אותה כאילו אני טענתי, שאותה אמרה נפוצה בין יושבי הגיטו. כידוע לא היו עיתונים וראדיו בגיטו ולא אסיפות אלא באיסור ובהסתר ומשתתפים בהן מעטים, ולא קל היה להפיץ ברבים סיסמה, גירסה או אפילו ידיעה. ברם, העיקר הוא, שלא היתה זאת אלא אמרה שנונה ותו לא, והרעיון הטמון בה לא-דווקא הרב ניסנבוים הגה אותו אלא הוא היה נחלת הכלל, והרב נתן לו את הצורה הנאה והמבריקה, בעלת גוון מסורתי-דתי. אלה ששמעוה מפיו לא חשבו כלל שיש להפיצה.

האמרה ההיא „נזרקה“ מפי הרב בעת ישיבה של נציגי המפלגות הציוניות, שהתקיימה בדירתו, ברחוב רימארסקה, בראשית שנת 1940 (אני השתתפתי בה מטעם מפלגת „התאחדות“). הישיבה היתה מוקדשת לענייני עליה, שבעת ההיא עוד היתה אפשרית במידת-מה (מפולין הכבושה הספיקו לעלות אז שתי קבוצות, על-סמך רשיונות-עליה שהגיעו דרך ארץ נייטראלית). עם זאת נסבה השיחה בעיקר על הגזירות המרות, שהצורר היה ממטיר יום-יום על יהודי פולין הכבושה ובירתה*. הועלתה גם תגובת היהודים על כוונותיו וגזירותיו הקטלניות של האויב. אז השמיע הרב נ. את אמרתו. כיצד הבינונו אנו המסובים את ששמענו מפיו? לא אענה על כך לפי זכרוני עתה, אחר שעברו מאז כמעט 40 שנה, אלא כפי שזכרתי ופירסמתי זאת בשנת 1945!²

— — — נגד מזימת היטלר להכחיד ולאבד הועמד רצון היהודים דווקא לחיות. — — — לפני כשתבעו שונאי ישראל את נשמתם של היהודים, העדיפו הללו להפקיר את הגוף ובלבד שלא לתת להם את הנשמה המבוקשת. בימינו, כששגור השונא על הקיום הגופני, על החיים, מקובל היה על היהודים, שיש לעשות הכל, אף להקריב מקצת מן הנשמה, מן המוסר, בלבד שלא יקבל הצורר את שהוא רוצה. לפני היהודים מקיימים קידוש-השם, בזמננו חובה עליהם לקיים קידוש-החיים. (מפי הרב ניסנבוים).

זאת היתה עמדת הציבור, הדעה המקובלת על המוני העם — והרב ניסנבוים, כאמור, הביע אותה בצורה מוצלחת. צודק איפוא מר גוטמן כי „רשאים אנו לקבל

* בעת ההיא עדיין לא היה קיים גיטו בווארשה.

על „קידוש השם” ו„קידוש החיים”

את המונח קידוש-החיים כקו מאפיין את הרצון הקולקטיבי ואורחות ההתנהגות של היהודי, אלא שהדבר היה ברור מלכתחילה, ולא היה צורך לשם כך בבדיקת החומר התיעודי ודברי הזכרונות של ניצולים רבים — כדבריו.

ועוד: לא תמוה בעיני כלל וכלל, שאין למצוא את הביטוי קידוש-החיים במקורות ובספרי הזכרונות. להיפך, הייתי מתפלל, אילו נמצא הד לכך. אלה ששמעו את האמרה מפי הרב ניסנבוים, מצאו בה, כאמור, חידוד נאה ולא חידוש מפתיע, ובוודאי לא „קול מנחה”, שיש להפיצו ברבים. מכל מקום, אני כשלעצמי לא הרגשתי בימי השואה כל דחף למסור אותה למישהו ולא שמעתי אף פעם חזרה עליה מפי מישהו. לעומת זאת דנו רבים לפני כיון הגיטו ובתוך הגיטו במושג „קידוש השם”. העידותי על כך עוד באפריל 1945 בזו הלשון:

היה רצון להשוות את הגזירות של ימינו (כלומר, ימי שלטון הנאצים) לגזירות שבעבר. אבל אי-אפשר היה למצוא סמיכות פרשיות ביניהן. — — — יהודי פולין ויהודי ארצות אחרות נהרגו ונשמדו מבלי שזכו תחילה לטעם ולנחמה שבקידוש-השם. לא פעם היינו מעלים את דברי ביאליק המרים על חללי הפרעות בקשינוב: לא היה טעם לחייהם ולמותם.³

היו שהתנחמו, כגון הרב שמעון הוברבאנד ז”ל, בדברי הרמב”ם, כי „יהודי שנהרג אפילו לא על שום שרצו להעבירו על דתו, אלא רק על שום שיהודי הוא, נקרא קדוש”.⁴ ישבתי חודשים מיספר עם הרב הוברבאנד בחדר אחד שבמשרד ע. רינגלבלום ז”ל, שוחחנו רבות על מאורעות היום ועל הדעות שרווחו אז בציבור, אך אינני זוכר, שהועלתה פעם אמרתו של הרב ניסנבוים. סבורני שהוא לא שמע כלל עליה. והנה — באחרונה נמצאה לי עדות מתמיהה, שלפיה הגיעה, לכאורה, אותה אמרה שנונה — בימי הגיטו — דווקא אל חוג רבני וארשה...

במאמר „יהודים יראי שמים בתקופת השואה”, שהופיע בכתב-העת האומה באפריל 1977, מספר מחבר המאמר ק. שבתאי, בין השאר, דברים אלה:

הדבר היה בשנת 1945. ר’ דוד שפירא, בנו של הרב מקראקוב, חתנו של זקן רבני וארשה חיים יהושע גוטשכטר, — — — שגם הוא התגורר בגרמניה אחרי השיחרור ממחנה-ריכוז, סיפר לי את המעשה הזה: הרב מנחם זמבה, אחד מגדולי התורה המובהקים בפולין שלפני מלחמת-העולם השנייה, נשאל בגיטו, במקרה קונקרטי, אם מותר לו לאדם יהודי לקבל את הדת הנוצרית, אם במעשה זה הוא יכול להציל את חייו. והוא הורה: כשם שבימים קדומים, כאשר הצוררים נאותו להשאיר את הגוף בחיים ודרשו תמורת זאת את נשמת האדם היהודי, היתה מצווה להקריב את הגופים כדי להציל את הנשמות, כך בימים אלה, כאשר הצורך מבקש להשמיד את הגופים, המצווה היא להקריב את הנשמות, כדי להציל את הגופים. „אם יהיו גופים יהיו גם נשמות”, מסר הרב שפירא את דברי הרב זמבה.

יש לציין, שמר שבתאי הבין היטב ואף הסביר במאמרו את המוזרות והחומרה שבפסק הזה. ביקשתי את הרב הראשי של תל-אביב, הרב י. י. פרנקל, שיגיב על

הסיפור הזה. הוא ענה לי בזעם: „זה שקר וכזב! דבר כזה אין להעלות על הדעת!“ הוא הכיר את הרב זמבה, שממנו קיבל את הסמיכה, וגם את הרב ד. שפירא הכיר. הוא גם הוסיף שאין אני הראשון המעלה לפניו את העניין הזה; הוא קיבל כבר כמה מכתבים מאנשים שקראו את המאמר ההוא והם ביקשו שיפרסם את תגובתו.

מן הראוי לציין, שאת הסיפור על פסק הרב זמבה פירסם מר שבתאי לראשונה כבר כתריסר שנים לפני-כן, במאמר בשם „המצווה: יעבור ואל ייהרג“, שנדפס בדבר ב-5 במאי 1965. וזהו נוסח הפסק, כפי שהוא מובא באותו מאמר:

כאשר השונאים ביקשו לעקור את הנשמות ולהשאיר את הגופים, היתה המצווה לקדש שם שמים ולהקריב את הגופים כדי להציל את הנשמות. עכשיו, בימי הצוררים האלה, המבקשים לעקור את הגופים, המצווה היא לפעול בניגוד לרצונם: להקריב את הנשמות כדי להציל את הגופים.

מר שבתאי ודאי מוסר את הדברים כפי ששמעם והבינם, אלא חבל שהוא לא ניסה להשיג מאיש שיחו הסבר לתמיהות ולסתומות הצפונות בסיפורו. נניח את עניין ההלכה. התמיהה העיקרית היא: כלום לא ידעו הרב זמבה ואנשי סביבתו, שבימי היטלר לא הועילה ליהודי המרת הדת כדי להינצל? אין ספק שידעו זאת היטב. למה, איפוא, התייחס הרב זמבה ברצינות אל אותו „מקרה קונקרטי“ והוציא את הפסק? גם הרב שפירא ודאי ידע זאת. מדוע הוא לא הסביר לק. שבתאי, אף אם לא נשאל על כך, על שום מה פסק הרב זמבה בעניין שאין בו ממש? למרבה הצער, הרב דוד שפירא איננו עוד בחיים ואפשר רק לשער השערות.

סבורני שמותר להעלות השערה, שאז, זמן מועט אחר תום המלחמה ואחר גמר שנות הפחד והביעותים, לא היה הרב שפירא במצב של צלילות דעת מלאה; או שזכרונו לא היה איתן אז; בקיצור: שבסיפורו היתה מידה מסוימת של דמיון והזיה. השערה אחרת אפשרית: אולי הגיע לידינו אז מאמרי הנ"ל „חללי המלחמה היהודית“, שהופיע ב-17 באפריל של אותה שנה בעיתון הפאריסי *אונדזער וואָרט*. מאז אוגוסט 1944 היו עיתונאים, עסקנים ואחרים מקיימים במוקדם מאוד קשר עם שארית הפליטה. ייתכן, איפוא, שהשפיע עליו מה שמסרתי שם על אִמרתו של הרב ניסנבוים.

לבסוף, אולי הגיעה אל חוג הרבנים בגיטו וארשה אותה אמרה „שנזרקה אל החלל“? אולי דווקא חוג זה מעוניין היה בקליטת מימרה זו, שהקהל הרחב לא נזקק לה?

הערות

1. הוצאת יד-ושם, ירושלים, תש"ך.
2. *אונדזער וואָרט*, פאריס, 19 באפריל 1945. המאמר הזה כלול בספרי התנועה בדרכי המוות תחת הכותרת „חללי המלחמה היהודית“.
3. *אונדזער וואָרט*, כנ"ל.
4. ראה: שמעון הוברבאנד, קידוש השם, כתבים מימי השואה, תל-אביב 1969.

IN THIS ISSUE

Evidence

- **A. Weinrib**, a Jewish physician, who was head of the Jewish Hospital in the Wilna Ghetto during the war years, and knew its leaders closely, is relating the story of the hospital and, among the rest, deals with the controversial personality of the head of the Judenrat, Jacob Gens. Some of the facts in this article are published for the first time.
- **Frania Broide**, of Kibbutz Kfar Menachem, gives evidence of a mother to an infant, relating to her experience during "those years". The main part deals with the time she spent in a bunker in a village near Grodno.
- **Akiba Skidel**, of Kibbutz Kfar Blum, who served with the U.S. Army, publishes letter written to his family, while he was stationed in Berlin in the summer of 1945.

Research

- We bring herewith the preface to the diary of Adam Tcherniakov, head of the Warsaw Judenrat, now published in English. The preface was written by Professors **Raoul Hilberg** and **Stanislaw Staron**, of the University of Vermont, U.S.A.
- **Joseph Gouvvin** tries to determine whether there was a Jewish factor in the relations between Nazi Germany and the U.S.S.R. before the German invasion, in June 1941.
- **Hava Wagman-Eshkoly** publishes here her research study on the Trans-Dniester Plan for the transfer of Jews, expelled (from Roumania) to this province, to Eretz Israel. She tries to examine whether there was a possibility to save lives or this was just another Nazi attempt to cheat.

Dokumentation

- The activities of the Hashomer Hatzair Movement in Poland, after World War II, is found in the legacy of **Israel Glazer**, of Kibbutz Nir-David. It was written shortly after the liquidation of the Movement in Poland.

Articles

- **Nathan Eck** comments on the concept of "Kiddush Ha-Shem" (Martyrdom) and "Kiddush He-Haim" (Sanctity of human life).
- **Pesach Schindler** offers his remarks to the discussion on "Faith after the Holocaust", which was begun with the article by A. Donat.